

opći aspekti reprodukcije stanovništva u sr hrvatskoj

**alica wertheimer-
-baletić**

ekonomski fakultet,
sveučilišta u zagrebu,
zagreb, jugoslavija

Tema reprodukcija stanovništva fundamentalna je demografska tema ali je istovremeno i fundamentalna tema u okviru društvenih istraživanja, mada joj u aktualnim društvenim istraživanjima nije posvećena adekvatna pažnja. Razmatranja o reprodukciji stanovništva u svakom su društvu, a osobito u socijalističkom, sastavni dio razmatranja o ukupnoj društvenoj reprodukciji, što proizlazi iz temeljnoga marksističkog poimanja društvene reprodukcije kao procesa kontinuiranog obnavljanja proizvodnje materijalnih dobara i proizvodnje života (reprodukcije ljudskog faktora). Otuda je problematika reprodukcije stanovništva po svom istraživačkom specifikumu eminentno interdisciplinarna, a po svojim društvenim implikacijama u najširem značenju tog pojma, multidimenzionalna. Pored općih aspekata reprodukcije stanovništva kao društveno-historijskog procesa, posebno su naznačena njezina osnovna obilježja na primjeru SR Hrvatske kao jednog od niskonatalitetnih područja Jugoslavije, s naglaskom na potrebu svestranoga, interdisciplinarnog istraživanja ove tematike. Pri tome se naglašava potreba razmatranja (istraživanja) reprodukcije stanovništva u njezinu širem značenju, koji pored analitičkih razmatranja njezinih prirodnih odrednica (nataliteta i mortaliteta) nužno uključuje njezin migracijski aspekt.

primljeno rujna 1986.

—> Razmatranja o reprodukciji stanovništva u svakom su društvu, a posebno u socijalističkom, bitni i sastavni dio razmatranja o cjelokupnoj društvenoj reprodukciji. To proizlazi iz marksističkog poimanja društvene reprodukcije koje, osim reprodukcije sredstava za proizvodnju (sredstava rada i predmeta rada), obuhvaća i reprodukciju života, ljudskog faktora (nastavljanje vrste). Prema tome, tematika reprodukcije stanovništva integralni je dio problematike cjelokupne društvene reprodukcije.

1. Opće je poznato da je reprodukcija stanovništva društveno-historijski proces, odnosno da različitim načinima društvene proizvodnje odgovaraju različiti načini reprodukcije stanovništva. S obzirom na ciljeve društvene proizvodnje u socijalističkom društvu, ne začuđuje činjenica da upravo socijalističke zemlje svijeta posvećuju problematiku stanovništva, a posebno njegovoj reprodukciji, osobitu pažnju i da ta tema danas zauzima visok prioritet u cjelokupnom istraživačkom opusu društvenih istraživanja. Stoga se u sklopu planova društvenog razvitka posebna pažnja posvećuje

tzv. društvenom usmjeravanju procesa reprodukcije stanovništva. Populacijska je politika sredstvo tog usmjeravanja, a sama je integralni dio ukupne razvojne politike. Takav je tretman populacijske politike općeprihvaćen na svjetskoj konferenciji UN o stanovništvu u Bukureštu godine 1974.¹⁾

U našoj demografskoj literaturi i istraživačkoj praksi, tematika reprodukcije stanovništva ostala je dosta zanemarena i znanstveno nedovoljno istražena. Također treba upozoriti da je u nas društveni interes za demografsku problematiku uopće, a osobito za problematiku reprodukcije stanovništva, koja je inače centralna tema demografskog razvoja, nedovoljan u odnosu na općedruštvenu važnost ove tematike.

Značenje reprodukcije stanovništva u smislu sociobiološke reprodukcije, u kontekstu problematike cjelokupne društvene reprodukcije, proistječe iz činjenice da ona obrađuje reprodukciju ljudskog faktora kao subjektivnog faktora razvoja proizvodnih snaga. Ona je zapravo temeljni okvir u kojem treba analizirati tematiku radnih resursa u užem i širem značenju tog pojma, a također i proces demografske tranzicije koji odražava zakonitosti razvoja stanovništva u njihovu povijesnom, društveno-ekonomskom kontinuitetu.

Reprodukcija stanovništva po svojoj je prirodi fundamentalna, demografska tema; ali istovremeno i jedna od fundamentalnih tema ukupnih istraživanja društvenog razvitka. Ona je po svojim implikacijama, a i po istraživačkom specifikumu interdisciplinarna. Kada se u demografskoj literaturi razrađuje problematika reprodukcije stanovništva, onda se to uglavnom svodi na sadržaj koji obuhvaća tzv. reprodukciju stanovništva u užem smislu, koja se odnosi na demografski, sociobiološki proces obnavljanja stanovništva, i u tom okviru na proces zamjene pojedinih generacija unutar ukupne populacije. Ukoliko se radi o stanovništvu pretežno zatvorenog tipa, proces reprodukcije stanovništva tretira se gotovo redovito u smislu užeg značenja tog pojma. Međutim, ukoliko se radi o stanovništvu otvorenog tipa, u kojemu migracije značajnije djeluju na cjelokupan razvoj stanovništva preko interakcije s ostalim komponentama ukupnog kretanja stanovništva i promjenom pojedinih struktura, analitički okvir za proučavanje temeljnih demografskih pojava i procesa čini tzv. reprodukcija stanovništva u širem smislu, koja osim prirodnih, vitalnih komponenti razvoja stanovništva obuhvaća također i migracije.

Općedruštveno značenje proučavanja procesa reprodukcije stanovništva i njezina međupovezanost sa cjelokupnom sferom društvene reprodukcije, odražava se u činjenici da nema te sfere društvenog života koja, više ili manje, ne utječe na način (režim) reprodukcije stanovništva i na oscilacije u njezinu toku i društvenim odrednicama. Istovremeno, način reprodukcije stanovništva kao takav utječe posredno, tj. preko demografskih i socioekonomskih struktura stanovništva na pojedine oblasti društvene reprodukcije. Određeni režim reprodukcije ima dakle posve određene implikacije (kratkoročne, srednjeročne, dugoročne) na pojedina područja društvene proizvodnje i na cjelokupan proces društveno-ekonomskog razvoja određenog područja. Te se implikacije odražavaju na proces društvene reprodukcije kako agregatno (u svojoj ukupnosti), tako i strukturno (s obzirom na pojedina obilježja stanovništva). To je ovisno o različitim mogućim kombinacijama determinanti reprodukcije stanovništva, što znači, ovisno o ponderu koji svaka od tih determinanti (faktora) ima u sklopu određenoga, konkretnog procesa reprodukcije stanovništva, na

1) Vidjeti završni dokument te konferencije: »Svjetski plan akcije u oblasti stanovništva«, Bilten Odbora za Svjetsku godinu stanovništva, Beograd, 1975, br. 3. str. 61—117.

određenoj razini razvoja stanovništva, na određenom prostoru i u određenom razdoblju.

2. Reprodukcijska je stanovitva u SR Hrvatskoj, kao i u našim drugim niskonatalitetnim područjima, prvenstveno u Vojvodini i SR Srbiji bez pokrajina, već preko četvrt stoljeća na razini koja više ne osigurava obnavljanje stanovništva.²⁾ To se posebno izražava gledano strukturno, odnosno s aspekta obnavljanja pojedinih generacija u okviru ukupnog stanovništva. Tu činjenicu pokazuju svi relevantni pokazatelji reprodukcije ukupnoga i ženskog stanovništva, kao što su stopa prirodnog prirasta stanovništva, stopa totalnog fertiliteta, Lotkina stopa (stvarnog) prirasta, stopa bruto i neto reprodukcije. Na budući proces reprodukcije stanovništva u našoj republici već su u toku protekle jedne i pol decenije djelovali, a naročito će u budućem razdoblju (do kraja stoljeća i u prvim desetljećima idućega), djelovati dvije grupe činilaca. To su: (1) demografski činitelji – prije svega obujam fertilnog kontingenta ženskog stanovništva i tendencija njegova, uglavnom konstantnog smanjivanja u mlađem dijelu relevantnom za reprodukciju, i (2) specifične stope fertiliteta po dobi i po drugim obilježjima, kao reprezentant utjecaja grupe socioekonomskih činilaca u našem značenju tog pojma na razinu općeg fertiliteta.

S obzirom na etapu, odnosno podetapu procesa demografske tranzicije u kojoj se nalazi stanovništvo naše republike, temeljne komponente reprodukcije stanovništva koje bi uz određene uvjete i određenu politiku društvene zajednice prema razvoju stanovništva u sklopu opće razvojne politike mogle izazvati obrat u dosadašnjim tendencijama razvoja stanovništva, čine fertilitet (natalitet) i migracije. U okviru prirodnog kretanja stanovništva, istraživanje reprodukcije stanovništva u našim konkretnim razvojnim uvjetima, treba koncentrirati na fertilitet kao temeljnu dinamičku demografsku varijablu. Istraživanje mortaliteta u našim uvjetima također je društveno značajno. Iako je mortalitet stanovništva, u uvjetima kada je proces tranzicije stanovništva pri završetku ili je završen, stabilnija varijabla demografskog procesa, on je također važna analitička veličina u sklopu istraživanja reprodukcije stanovništva, posebice s obzirom na razinu specifičnih stopa mortaliteta u tzv. kritičnim dobnim uzrastima (mortalitet dojenčadi i male djece), s obzirom na specifičan utjecaj društveno-ekonomskih činilaca, posebno grupe zdravstvenih i higijenskih činilaca, na njegovu razinu. Međutim, valja imati na umu da mortalitet u ovoj etapi razvoja stanovništva, nema za dalji tok reprodukcije onaj ponder (važnost) koji ima fertilitet kao razvojna varijabla u sklopu kompleksnog procesa demografskog razvitka.

Istraživanje toka i značajki reprodukcije stanovništva našeg područja za buduće razdoblje (do kraja stoljeća i prvih desetljeća idućega) ovisno je nesumnjivo o postojećoj međuzavisnosti i interakciji svih determinanata (komponenata) ukupnog kretanja stanovništva, kako prirodnih (nataliteta, mortaliteta) tako i mehaničkih (imigracije i emigracije). Imajući u vidu da je SR Hrvatska, kako u prošlosti tako i u sadašnjosti područje podložno intenzivnim migracijama, unutrašnjim i vanjskim, neophodno je istraživanje procesa reprodukcije stanovništva koncipirati u širem značenju, odnosno u širem analitičkom okviru, koji obuhvaća, osim komponenata prirodnog kretanja i komponente mehaničkog kretanja stanovništva (migracije). Ta se potreba očituje kako u pogledu ukupnog razvoja stanovništva naše republike, tako

2) Vidjeti: Problem obnavljanja stanovništva i populaciona politika, Beograd, Ekonomski Institut, 1982.

posebno u pogledu regionalnog razvoja, jer je upravo na regionalnom planu interakcija komponenti prirodnoga i mehaničkog kretanja stanovništva snažno došla do izražaja.³⁾ Ona naime drukčije teče, odnosno pokazuje drukčije efekte (rezultante) na depopulacijskim prostorima (pretežno nedovoljno razvijenim, ruralnim područjima), a drukčije na demografski dinamičnijim područjima (kao što su područja velikih gradova i regionalnih centara).

3. Kretanje ukupnog stanovništva SR Hrvatske u cijelom poslijeratnom razdoblju obilježava konstantno usporavanje stope porasta stanovništva kao i smanjivanje udjela u ukupnom stanovništvu Jugoslavije. Taj je trend došao do izražaja i u drugim našim niskonatalitetnim područjima (Vojvodini, SR Srbiji bez pokrajina i Sloveniji). Slabiji porast stanovništva u našoj republici u odnosu na druga navedena niskonatalitetna područja, osobito je izražen u dva posljednja međupopisna razdoblja (1961–1971. i 1971–1981). Pri tome je niska i opadajuća razina stope porasta stanovništva Hrvatske uz tendenciju usporavanja stope porasta u sukcesivnim međupopisnim razdobljima, posljedica ne samo niske i opadajuće razine stope prirodnog prirasta nego i nepovoljnih trendova migracija (prvenstveno tzv. privremene migracije naših radnika na rad u inozemstvo nakon 1965). Opća tendencija snižavanja prirodnog prirasta, uz relativno vrlo blago snižavanje, a kasnije stabilizaciju, a u novije vrijeme i blagi porast opće stope mortaliteta, bitno je uvjetovana dugoročnim trendom snižavanja općeg nataliteta i fertiliteta kao i specifičnih stopa fertiliteta po dobi. U sklopu općeg procesa demografske tranzicije, ovakve su transformacije u pogledu razine stopa nataliteta i mortaliteta, demografska zakonitost koja prati privredni razvoj i s time u vezi promjene koje usporo nastaju u ekonomsko-socijalnoj strukturi stanovništva određenog područja.

6 Opadanje stope nataliteta (fertiliteta) u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju (nakon drugoga svjetskog rata) pokazuje tri karakteristične etape⁴⁾: (a) porast nataliteta u tzv. kompenzacijskom razdoblju (između 1946. i 1954), (b) opadanje stope nataliteta u razdoblju 1955–1970, i (c) stabilizaciju stope nataliteta u sedamdesetim godinama sa tendencijom postepenog opadanja između 1980. i 1985.

U kompenzacijskom razdoblju, opća stopa nataliteta našeg stanovništva kretala se između 22 i 24 živorođene djece na tisuću stanovnika, da bi nakon 1954, odnosno 1955. otpočelo njezino opadanje, osobito izrazito tokom šezdesetih godina. Između 1960. i 1970. stopa nataliteta smanjila se sa 18,4 na 13,9 promila (što je najniža vrijednost te stope u Hrvatskoj u tom razdoblju). – U trećem navedenom razdoblju treba razlikovati sedamdesete godine od prve polovice osamdesetih. U sedamdesetim godinama stopa nataliteta u odnosu na šezdesete godine nešto se povećala i uglavnom pokazala tendenciju stabilizacije na razini između 14,5 do 15,0 promila. U prvoj polovici osamdesetih godina, stopa nataliteta konstantno postepeno opada i to sa 14,9 promila 1980. na 13,6 promila 1985, što je najniža razina te stope u svem poslijeratnom razdoblju.⁵⁾

Porast i izvjesna stabilizacija stope nataliteta tokom sedamdesetih godina u odnosu na šezdesete, posljedica je blagog porasta fertiliteta, koji je

3) Vidjeti: Alica Wertheimer-Baletić: »Kretanje stanovništva SR Hrvatske — novije tendencije«, *Zena*, Zagreb, 1985, br. 2; M. Friganović: »Populacijske politike i egzodusna područja u SR Hrvatskoj«, *Stanovništvo*, Beograd, 1982–1983, br. 1–4.

4) Sličnu periodizaciju kretanja stope nataliteta nalazimo u Vojvodini i SR Srbiji bez teritorija pokrajina. Jedino je u Sloveniji, nakon 1962, vidljiva stabilizacija nataliteta između 16 i 18 promila, s blagim opadanjem nakon 1980.

5) Vidjeti: *Statistički godišnjak Jugoslavije 1986*. (Za godinu 1986. stopa nataliteta je — prema prethodnim podacima — dalje smanjena na 13,3 promila.)

došao do izražaja u adekvatnom kretanju kako općih tako i specifičnih pokazatelja fertiliteta i pokazatelja reprodukcije stanovništva. Opća stopa fertiliteta iznosila je 1950. u nas 87,2 živorođene djece na 1000 žena u fertilnoj dobi; 1960. bila je 70,0; 1970. smanjila se na 51,3, a u 1982. neznatno povećala na 57,6 promila. Pokazuje se, dakle, da je opća stopa fertiliteta slijedila kretanje opće stope nataliteta, što je odraz činjenice da su obje stope bile pod značajnim utjecajem promjena u starosnoj strukturi stanovništva, u kojoj je općenito rastao udio ženskog stanovništva u fertilnoj dobi.

Za ocjenu dostignute razine (razmjera) reprodukcije stanovništva, kao i za ocjenu potencijala reprodukcije, posebno s aspekta društvene potrebe kontinuiteta reprodukcije stanovništva u smislu njegova obnavljanja treba analizirati brojčano kretanje fertilnog kontingenta ženskog stanovništva i njegovu starosnu strukturu (odnosno nastale promjene u njoj). To su naime demografske odrednice reprodukcije stanovništva kao sociološkog procesa. Istovremeno, specifične stope fertiliteta po dobi i njihovo kretanje i promjene, izražavaju utjecaj kompleksne skupine društvenih determinanti (u širem značenju) na proces demoreprodukcije.

Fertilni kontingent ženskog stanovništva u Hrvatskoj povećao se između 1961. i 1981. za 8,3%, tj. sa 1.065 tisuća na 1.152 tisuće žena. Gledano po pojedinim petogodišnjim dobnim grupama unutar ukupne fertile dobi, povećanje je izraženo u svim dobnim grupama, osim u skupinama 30–34 godine i 35–39 godina, u kojima je broj žena smanjen prije svega kao posljedica depresiranoga ratnog nataliteta. Prema tome, nastalo brojčano povećanje fertilnog kontingenta stanovništva djelovalo je, uz ostale nepromijenjene činioce, na porast fertiliteta stanovništva.

Međutim, očito je da su drugi činioći, odnosno odrednice fertiliteta, djelovali u suprotnom smjeru, jer su i stope fertiliteta (opća i specifične po dobi) pokazale u navedenom razdoblju smanjenje.⁶⁾

Tu je od važnosti dobná struktura fertilnog kontingenta ženskog stanovništva i promjene u njoj, koje umnogome objašnjavaju izražene tendencije kretanja općih stopa nataliteta i fertiliteta. Osnovni proces koji dolazi do izražaja kao dugoročni proces promjene u dobnj strukturi fertilnog kontingenta žena u našoj republici jest proces starenja stanovništva u fertilnoj dobi života. On se očituje u tome što udio generacije žena u starijem dijelu ženskog stanovništva u fertilnoj dobi raste. Radi se o udjelu žena starih 35 godina i više zanemarljiva značenja za biološku reprodukciju.⁷⁾ Taj je udio godine 1961. iznosio 37,7%, a godine 1981. – 39,9%. Međutim, za reprodukciju stanovništva, odnosno za reprodukcijski potencijal od posebnog je značenja činjenica da se udio broja žena u dobnim grupama s najvećom potencijalnom plodnosti (dobne grupe 20–24 i 25–29 godina) istovremeno smanjio i to sa 32,3% na 31,1%. Starenje fertilnog kontingenta ženskog stanovništva Hrvatske ilustriraju i slijedeći odnosi: ukupan broj žena u fertilnoj dobi porastao je 1981. prema 1961. za ukupno 8,3%, broj žena u dobnim grupama najveće potencijalne plodnosti rastao je istovremeno znatno sporije, tj. za 4,9%, a broj žena u dobnim grupama izrazito niske plodnosti (35 godina i više) rastao je brže i u odnosu na ukupan fertilni kontingent stanovništva (za 8,9%). Prema tome, usporedo sa starenjem ukupnog stanovništva Hrvatske, odnosno s povećanjem staračkoga u ukupnom stanovništvu, zbivao se – uz ostale procese starenja funkcionalnih kontingenata stanovništva (radnog kon-

6) Detaljnije o tome: Alica Wertheimer-Baletić: »Karakteristike i problemi reprodukcije stanovništva u SR Hrvatskoj«, *Ekonomski pregled*, Zagreb, 1985, br. 1–2.

7) Prema: F. Lorimer: *Culture and Human Fertility*, Paris, UNESCO, 1954, str. 22–25.

tingenta, aktivnog stanovništva, zaposlenih) i proces starenja fertilnog kontingenta. To sa svoje strane, uz ostale činioce, ima nepovoljne posljedice za reprodukciju ukupnog stanovništva.

Specifične stope fertiliteta po dobi važan su indikator reprodukcijskog ponašanja stanovništva pojedinih dobnih skupina u okvirima fertilne životne dobi. Analiza obilježja tih stopa za stanovništvo Jugoslavije, pokazuje da se Hrvatska zajedno sa stanovništvom Vojvodine i SR Srbije bez teritorije pokrajina, nalazi u skupini koju karakteriziraju po razini vrlo niske specifične stope fertiliteta u svim dobnim grupama, s izrazitim padom razine tih stopa nakon 30. godine života.⁸⁾

Opće značajke promjena u reprodukcijskom ponašanju ženskog stanovništva Hrvatske proizlaze iz promjena u specifičnim stopama fertiliteta po dobi u razdoblju između 1950. i 1981.⁹⁾ U navedenom razdoblju vidljivo je smanjivanje specifičnih stopa fertiliteta po dobi, i to u svim dobnim grupama osim u najmlađem petogodištu (15–19 godina). To pokazuje da je smanjivanje opće stope nataliteta i opće stope fertiliteta odraz istosmjernog kretanja (promjena) specifičnih stopa fertiliteta po dobi, dakle odraz promjena u reprodukcijskom ponašanju stanovništva pod utjecajem brojnih društvenih činilaca.

Gledajući nadalje brojčanu vrijednost specifičnih stopa fertiliteta po dobi proizlazi da je razina tih stopa u razdoblju 1950–1981. niska, a najniža u 1970. Također je vidljivo u navedenom razdoblju sužavanje raspona dobnih granica rađanja na dob između 20. i 29. godine života u šezdesetim, a naročito u sedamdesetim godinama. Veličinu specifičnih stopa fertiliteta po dobi iznad karakteristične razine od 100,0 nalazimo u sedamdesetim i u prvoj polovici osamdesetih godina, samo u dobnim grupama 20–24 i 25–29 godina. Pri tome, sve veće značenje ima rađanje u dobnj grupi 20–24 godina starosti. Naime, u 1981. jedino je dozna grupa 20–24 godine imala (zabilježila) specifičnu stopu fertiliteta i znad razine 100,0. Vidljivo je dakle da se težište rađanja izraženo preko stopa fertiliteta, prenosi postepeno na mlade dobne grupe. Ta činjenica potencira potrebu društvene brige za mlade u smislu stvaranja uvjeta za mogućnost osnivanja obitelji (mogućnosti zaposlenja, sređivanja stambenih prilika, afirmiranja ustanova za pomoć zaposlenoj ženi, itd.). Inače, navedena obilježja reprodukcijskog ponašanja – gledanog preko razine specifičnih stopa fertiliteta po dobi i nastalih promjena u njima u posljednjem desetljeću – nalazimo također u našim drugim niskonatalitetnim područjima, prvenstveno u užoj Srbiji i Vojvodini.¹⁰⁾

Imajući u vidu djelovanje spomenutih demografskih i društveno-ekonomskih činilaca na razinu i tendenciju kretanja nataliteta (fertiliteta), proizlazi da demografski činioci fertiliteta nisu u proteklom razdoblju djelovali u istom smjeru. Dok je naime broj žena u fertilnoj dobi, dakle fertilni kontingent, pokazao u navedenom razdoblju porast i sa svoje strane djelovao u smjeru porasta broja rođenih, promjene u dobnj strukturi fertilnog kontingenta stanovništva izražene kroz njegovo starenje, djelovale su obrnuto, tj. u smjeru smanjivanja nataliteta (fertiliteta). Znači da su promjene u reprodukcijskom ponašanju stanovništva izražene preko pada specifičnih stopa fertiliteta po dobi i njihova niska razina, bile bitni činilac opadanja stope nataliteta i fertiliteta. Takva je tendencija i razina spe-

8) Vidjeti: Breznik, Mojić, Rašević, Rančić: *Fertilitet stanovništva u Jugoslaviji*, Beograd, Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja, 1972.

9) Za 1982. i dalje ne raspoložemo podacima.

10) Ruža Petrović: *Stanovništvo i društvo, (makrosociološki i demografski aspekti razvoja SR Srbije)* Beograd, Ekonomski institut, 1979; Dušan Breznik-Mojić, Miroslav-Rašević, Rančić: *Fertilitet stanovništva u Jugoslaviji*, op. cit.

cifičnih stopa fertiliteta po dobi uvjetovana kompleksnim društveno-ekonomskim, kulturološkim, sociopsihološkim i drugim činiocima, koji su djelovali na uspostavljanje niskih reproduktivnih normi, u sklopu općih promjena u uvjetima života i rada, te s time u vezi promjena stavova prema vlastitoj reprodukciji. Svi su ti činioci djelovali na niske reproduktivne norme u okviru procesa industrijalizacije, urbanizacije i svestranog širenja i dužeg trajanja procesa obrazovanja, širenja zdravstvene zaštite (preventivne i kurativne), itd. Međutim, ne smije se pri tome izgubiti iz vida da na nisku vrijednost (razinu) pokazatelja reprodukcije stanovništva, osobito u posljednje vrijeme, znatno djeluju privredne teškoće, najjasnije izražene preko povećanja nezaposlenosti mladih, što im objektivno otežava stvaranje obitelji, pa stoga predstavlja i ograničavajući faktor reprodukcije stanovništva (u smislu ostvarivanja tzv. željenog broja djece).

Kao sveukupni odraz svih ovih promjena u natalitetu (fertilitetu) kao pozitivnoj komponenti prirodnog kretanja i mortalitetu kao njegovoj negativnoj komponenti, formirala se reprodukcija stanovništva, čiji su indikatori (kvantitativni pokazatelji) pokazali kretanja analogna onima kod opće stope nataliteta i fertiliteta, kao sintetičkog izraza specifičnih stopa fertiliteta po dobi.

Tako je stopa bruto reprodukcije između 1950. i 1980. smanjena u Hrvatskoj sa 1,49 na 0,93; stopa neto reprodukcije smanjena je istovremeno sa 1,27 na 0,89; stopa prirodnog prirasta stanovništva sa 12,5 na 4,00 promila, a stopa totalnog fertiliteta (kao agregatni i najčešće upotrebljavan pokazatelj reprodukcije ukupnog stanovništva) pokazala je također smanjenje i to sa 2,52 na 1,90 (prosječan broj djece po jednoj ženi u fertilnom razdoblju). Svi ovi pokazatelji indiciraju ne samo nisku razinu fertiliteta stanovništva našeg područja, nego ukazuju na činjenicu da sadašnji tokovi reprodukcije stanovništva više ne osiguravaju obnavljanje stanovništva (jednostavnu reprodukciju stanovništva).¹¹⁾

Što se tiče reprodukcije ženskog stanovništva kao neposrednog nosioca reproduciranja, visina stope neto reprodukcije već je godine 1958. bila »kritične« vrijednosti od 1,0. Stopa totalnog fertiliteta, koja je pokazatelj razine reprodukcije ukupnoga (ne samo ženskog) stanovništva već je godine 1960. bila ispod kritične vrijednosti od 2,15 (iznosila je tada 2,04), da bi 1980. pala na 1,90. Svi navedeni pokazatelji označavaju etapu razvoja stanovništva u kojoj jednostavna reprodukcija stanovništva nije više osigurana, što istovremeno indicira ozbiljne poremećaje u dobnoj strukturi (tj. u odnosima tzv. funkcionalnih dobnih kontingenata stanovništva). Imajući u vidu postojeće projekcije stanovništva za našu republiku,¹²⁾ očekivati je spori rast našeg stanovništva do kraja stoljeća, a u posljednjem petogodištu, tj. potkraj stoljeća, i apsolutno smanjenje ukupnog broja stanovnika, uz daljnje smanjivanje kontingenata mladog stanovništva (0–15 godina) koji proces u našoj republici već traje od 1961.¹³⁾

S time u vezi bilo bi potrebno detaljno i dubinski istražiti i interdisciplinarno razmotriti moguće implikacije takvih obilježja reprodukcije stanovništva i promjena koje ona generira u svim relevantnim strukturama stanovništva, a osobito u dobnoj strukturi, vezanoj za cjelokupan budući

- 11) Gođovo je identična situacija u sferi reprodukcije stanovništva (uz određene specifičnosti) u užoj Srbiji i u Vojvodini. (Vidjeti: **Problem obnavljanja stanovništva i populaciona politika**, op. cit.)
- 12) Vidjeti: **Projekcije stanovništva po SR i SAP**, Stanovništvo po starosti i spolu, 1981–2021 godine, Beograd, Centar za demografska istraživanja, 1984; **Analiza i projekcije stanovništva SR Hrvatske 1981–2001**, Zagreb, Ekonomski Institut, 1983.
- 13) Vidjeti podatke o kretanju broja stanovnika po relevantnim dobnim grupama (0–15 godina, 15–64 godine i 65 godina i više) u **Statističkom godišnjaku SR Hrvatske**, za 1985.

društveni razvoj. Istovremeno je nužno istražiti migracijski aspekt reprodukcije stanovništva, napose interakcija prirodnoga i mehaničkog kretanja stanovništva. Migracijskom aspektu opće populacijske politike valja dati u kontekstu cjelokupne razvojne politike adekvatno mjesto. Utjecaj prošlih i sadašnjih migracijskih tokova na formiranje ukupne reprodukcije stanovništva i na promjene koje migracija stanovništva generira u relevantnim strukturama stanovništva, integralna je komponenta istraživanja ukupne reprodukcije stanovništva na našem prostoru. Stoga se istraživanje reprodukcije stanovništva u svom širem značenju, postavlja u sklopu aktualnih društvenih istraživanja u nas kao jedna od fundamentalnih tema za naš dalji cjelokupni društveno-ekonomski razvitak.

**General Aspects of Population
Reproduction in the SR Croatia**

Summary

The subject of population reproduction is fundamental in demography. It is also fundamental in the framework of social research, although adequate attention is not paid to it in current social research. In every society, and especially in a socialist society, the examination of population reproduction is part of the examination of social reproduction in general, which stems from the basic Marxist conception of social reproduction as a process of the continual regeneration of the production of material goods and the production of life (the reproduction of the human factor). Thus research into problems concerning population reproduction is immanently interdisciplinary, and in its social implications multidimensional in the widest sense. Besides presenting some general aspects of population reproduction as a socio-historical process, this article especially stresses its basic characteristics on the example of the SR Croatia as one of Yugoslavia's regions with a low birth rate. Special accent is laid on the need for the many-sided, interdisciplinary research into this subject. It also emphasizes the need for discussing (studying) population reproduction in its wider sense, which besides an analytical examination of its natural determinants (birth rate and death rate) necessarily includes its migrational aspects.

**Общие аспекты воспроизводства
населения в СР Хорватии**

Резюме

Тема воспроизводства населения является основной темой демографической политики одновременно являющейся и главной темой общественных исследований; однако, этой теме не уделяется должное внимание в актуальных общественных исследованиях. Вопрос воспроизводства населения в каждом обществе а в отдельности в социалистическом, является неотъемлемой частью общего воспроизводства происходящего из фундаментального марксистского толкования общественного воспроизводства как процесса непрерывного возобновления материальных благ и воспроизведения жизни (репродукции человеческого фактора). Поэтому, проблематика воспроизводства населения в рамках исследовательской специфики, является в высшей степени интердисциплинарной, а в рамках общественных импликаций в более широком значении этого понятия — она отличается своей многосторонностью. В настоящей работе, наряду с общими аспектами воспроизводства населения как общественно-исторического процесса назначаются его основные характеристики на примере СР Хорватии как одного из регионов отличающегося низким уровнем рождаемости, с особым ударением на надобность многостороннего интердисциплинарного исследования этой тематики. Особо внимание отведено надобности исследования процесса воспроизводства населения в его широком значении, которое наряду с аналитическим анализом его естественных показателей (рождаемости и смертности) безусловно включает его миграционный аспект.